

**INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA PSIXOLOGIYAGA OID
TERMINLARNING CHOG'ISHTIRMA TADQIQOTI**

**DARXONBOYEVA FOTIMA
GULISTON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
“XORIJ TILI VA ADABIYOTI” FAKULTETI TALABASI**

ANOTATSIYA: Ushbu maqolada ingliz tili va o'zbek tilining psixologiya yonalishiga oid bolgan terminlarni o'zaro yo'llari orqali ularni aniqlash va tadqiq qilishdir. Shu orqali lingvistikada terminlarni boshqa tillarda togri yoki notogri qollanilayotganligini bilish, bilmagan, hali tahlil qilinmagan termin, sozlarni topib organishdan iborat.

KALIT SO'ZLAR:termin, polisemiya, kopmanolilik, assosiatsiya, terminalogiya, leksima, afiksiya, konvensiya, brikma, perefiks, tafakkur, ruhiy jarayon, omonimiya, sinonimiya, antonimiya, polisemiya, lugatlar, psixologik terminalogiya, psixiatrik terminologiya, togriidan-togri tarjimalar, bilvosita tarjimalar.

KIRISH: O'zbek tilining barcha leksik resurslarida bolgani kabi atama, terminlarni ham boyish, kopayish yollari bor. Hamda ular tilimizning taraqqiyoti rivojida umumiy qonuniyatlarga mos keladi. Dunyoda chetdan soz ozlashtirilmagan biror bir til yoq, degan mulohazalarning terminalogiyasiga muvofiq keladi. Hamma tillarda uchraydigan holatlardan biri, yangi tushunchani ifodalash uchun yo boshqa tillardan yordam bolib soz olinadi, yoki shu tilning ozida bor bolgan terminlardan biri qabul qilinadi. Bazi hollarda esa yangi terminlar yaratiladi. Yana shuni aytib otish kerakki, ozbek tilida chet eldan kirib kelgan atamalardan kam sozlar bor, chetdan kirgan terminlarning salmogi katta.

“So'z” tushunchasiga berilgan tariflarni yetarlicha aniq ma'lumotlar yig'ilgan deb bo'lmaydi. A.A. Reformatskiyning “soz tilning konkret birligi” degan fikrini keltirish mumkin. Bu fikrga kora, insonlar til o'rganishda birinchi qadamni sozlardan boshlaydi.

Psixologik terminlarning nazariy masalalari, qismlari bilan jahon tilshunoslarining koplari shug'ullanganlar.

Termin sozlardan foydalanishning asosiy maqsadlaridan biri bu, terminlarning yuqori darajada aniqligi va polisemiya, ya'ni ko'pma'nolilikdan holi bolish hisoblanadi. Sababi agar kopmanolik sozlar kop aniqlansa inson ongida oxshashlik, assosiatsiyalar mavjud bola boshlaydi. Har bir kasb, soha va jarayonlar, faoliyatlarda o'zining shaxsiy terminalogiyasi bo'ladi. Termin soziga tarif beradigan bolsak,

birorta kasb hunar, sohaga doir bolgan, faqat osha soha uchun qollaniladigan tushunchalar anglatadigan, lug'aviy ma'nolari aniq tarifga ega boladigan leksimaga aytiladi. Ammo bu tarif har doim ham tog'ri emas, istisnolar ham uchraydi. Ba'zi bir so'zlarning turi ma'nolari ko'pligi tarifda istisnoni hosil qiladi. Termin leksemalari har bir tilning boshqa tillar bilan munosabatida aniqlik darajasi yuqori bolgan so'zlar guruhi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLARI

Amaliyot davomida ilmiy bilishning obektivlik xususiyatidan foydalanamiz. Kasbiy terminalogik sozlar lug'atimizni o'rgatishda zamonaviy texnologiyalarning ishtiroki obektiv malum qiladi. Pedagogika oid texnologiyalarning rivojlana boshlagan davrlari tarixi tahlil qilindi. G.K. Selevkoning "современные образовательные технологии" nomli kitobida mantiqan shu mavzular yoritilib berilgan. Psixologiya yonalishini strukturalarini qayta korib chiqish, undan olingan bilimlarni aniqlash va ularni tasniflash bu yolda alohida rol o'ynaydi.

Psixologiya boyicha ilmiy usuldagi matnlarning tarjimalari maxsus tarjimalarga talluqli boladi. Ilmiy matnlarning xususiyatlari, malum bolgan matn, hujjatlarni aniq korsatadi, malum darajadagi bilimlar yuzasidan turli teminalogiyaning maksimal darajada boyligi. Psixologik matn ko'plab terminlarni ozida saqlaydi. Bunday holatda joriy qilingan asosiy talab, sozlarni turli ifodalashda xoli bolib, yanada aniqligidir. Bizda mavjud bolgan "Intuitiv jarayon". Bu psixoperapiya misolida "tarjima qilgan maqolalarimizda XANS VELLINGning psixologik atamaları aniqlandi. Ular matn va undagi terminlarni tarjima qilishni korsatib o'tgan. Odat terminlar ozga tillardan kichik o'zgarishlar bilan yoki bolmasa o'zgarimasdan kirib keladi. Shu tufayli biror tilni chuqur o'rganmay turib ham u tildagi terminlarni taxmin qilish orqali bilishimiz mumkin. Masalan, samolyot, diet ccafe (parhez taomlar sotiladigan joy), fas food (tez tayyor boladigan taom). Har bir termin paydo bolishida uning yaratilish joyiga bogliq boladi. Misol uchun kop psixologik termin, atamalar yevropa davlatlarida, tibbiyot terminlari asosan lotin tilidan o'zlashtirilgan, ammo bu tilni yozma adabiyoti resurslari Qadimgi Rim imperiyasining antik davrlariga tog'ri keladi.

Psixologiya bo'yicha ilmiy matnlarning tarjimalari maxsus tarjimaga tegishlidir. Imiy matnlarning asosiy xususiyati bu vositani aniq va ravshan taqdim etish, ma'lum sohalarga tegishli bolgan terminlarni eng yuqori darajada to'yinganligidir. Psixologik matn asosiy ishni qiladigan atamalarga tola. Bunday atamalarga qoyiladigan asosiy talab bu turli xil ifoda etish imkoniyatini

bermaydigan fikrlarni ifoda etishning eng aniqligidir. Demak, atama terminlarga qoyiladigan eng asosiy talab bu aniqlik, yani har bir terminni aniq bayon etishlik.

Terminalogik tizim ta'rifini keltiradigan bolsak, bu tushuncha adabiyotda kop turli variantlarini korish mumkin. V. M. Leichik atama va terminalogiyaga qarashi bolib, atamalar, terminlar majmuasi o'z o'zidan hamda ongli ravishda shakllanishi mumkinligini takidlaydi. Lekin bu fikrni hamma tilshunos ham qo'llab quvvatlamaydi. Leichik termin tizimini Shakllantirish uchun kerak bolgan bir necha shartlarni, yana mavhum bolgan tizimlarning turlaridan biri sifatida atamalar tizimiga kiradigan bir qancha xususiyatlarni topadi: yaxlitlik, barqaror, ulanishlar va hakoza.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Shunday qilib, terminalogik tizim- bu malum bir bilimlar, konikma, talim yoki faoliyat sohasidagi qandaydir bir nazariyaning modeli; bu terminalogik tizimlarning ham ozining elementlariga ega. Ular hamma tilning qandaydir maqsadlari uchun malum darajadagi leksik birliklari va ularning umumiy tuzilishi bu nazariya tushunchalarining tizim tuzilishiga togri va mos keladi.

Endi ingliz tilida terminlarning mavjud qilish usullariga etibor qaratsak, bu tilda termin hosil qilishning eng samarali va qulay tarafi bu – affiksiya. Unumliroq model, usulga esa konversiya, qisqartirishlar, brikmalar, murakkab soz va iboralarni keltirib farqlash mumkin. Affiksatsiya usuli bu soz yasovchi qoshimchalar (old, orqa, soz ortasida keladigan qoshimchalar)ni qoshish orqali yangi termin sozlar hosil qilishni keltirish mumkin. Masalan: **incorrect-notogri, invisible- tushunarsiz.**

Termin hosil qilishda asosiy usullarni korib chiqish natijasida ingliz tili uchun koproq xos bolgani bu affiksatsiyadir. Shuni aytish mumkinki, psixologik va psixuatrik terminalogiya hozirgacha toliq organilmagan terminalogik tizimlar qatorida turibdi. Ularni tasniflashning asoslari korib chiqilib, ularning koplari turkumlarga bolinadi. Ular umumiy, ilmiy va umumiy texnik atamalar, tarmoqli, maxsus atamalarga kora tasniflanadi. Terminlarning asosiy xususiyati bu ularning kelib chiqishi, tarkib topishi, tuzilishi va semantikasiga ega. Ingliz tilining lugatiga keladigan bolsak ularning 60-80% sozlari frasuz, lotin, yunon tillaridan kirib kelgandir. Lugatlariga misol keltiradigan bolsam:

- 1 Ingliz tilining Kembrij xalqaro lugati.
- 2 Longman ingliz tili va madaniyati lugati
- 3 Ilgor oquvchilar uchun Macmillan inglizcha lugati
- 4 Luchkov V.V, Rokityanskiy V.R. inglizcha-ruscha lugat-minimal psixologik atamalar.

Ingli tili va rus tilda bitta komponentli sozlar, kop komponentlilardan son jihatdan oshib ketadi. Bir komponentli sozlarning 95% dan kopi ot atamalarini tshkil etadi. Shu bilan birga bular ingliz tilida koproq rus tiliga qaraganda. Ingliz tili va rus tili psixologik terminlarning eng keng tarqalgan ibora va atamalar turlari sifat+ot, ism+ot kabi iboralardir.

Izlanishlar davomida terminlar yasashda 25ta kop bolgan prefiks va yarim prefikslardan foydalanish mumkin ekan. Quydagilarni misol qilishim mumkin: at-(lot), ana-(grek), com, con-(lot), so (lot), inter-(lot), macro-(grek), mono-(grek), dis-(lot), post-(lot), off-(ing), over-(ing), para-(grek), supra-(lot), syn-(grek), trans-(lot), un-(ing)... masalan: cognition, emotion, memory, consciousness, perception, personality, intelligence

Ingliz tilidagi kop komponentli terminlar tarkibiga kora quydagi turlarga bolinadi:

1.N – Cognition, stress, motivation, anxiety, depression, schizophrenia, psychotherapy...

2. N+N – thing-word, therapy, correction coefficient...

3. Adj+N– abnormal psychology, social psychology, developmental psychology, physiological psychology...

Bundan tashqari psixologiyaning ingliz tili hamda o'zbek tilidagi terminlarining chogishtirma usullariga qaraydigan bolsak, 17, 18 asrlarda ikki tili lugatlar, tillarni organish uchun umumiy gramatikalar, bir tildan ikkinchi tilga tajriba qilish metod va texnikalari mavjud bolib ularning chogishtirma tadqiqotlari keltirilgan. Misol qilib, ingliz tilidagi psixologik terminlarni tahlil qilsak,:

Abnormal psychology- is the branch of psychology that studies unusual patterns of behavior, emotion and thought which could possibly be understood as a mental disorder.

Therapy- treatment intended to relieve or heal a disorder.

Social psychology- studies how people thinks, feel and behave in social settings.

Develomental psychology- is the study of how human beings grow and change throughout their lives.

Anxiety- a feeling od worry, nervousness or unease about something with an uncertain outcome...

Stress- pressure of tension exerted on a material object.

Bu chogishtirma metodi- bir tilda sodda, oddiy tilda tushintirilgan terminlarni yuzaga chiqmagan xususiyatlarini korsatib berishga komak boladigan metod. Shu bilan birga bu metod tillarning tarkibini chuqurroq organishga imkon boladi.

Terminlar va ularning tariflari turli olimlar tomonidan tariflangan. Misol qilib aytish mumkin: S.V Grinev-Grinevich tomonidan tarifni keltirsak, termin- bu tushunchalarni aniq nomlash uchun ishlatiladigan nominativ maxsus belgilar, leksik birlik. Muallifning aytishicha, terminlarning eng birichi xususiyati uni mazmuni, aniqligi yani tushunchalarni yoritishda malum chegara va tosiqlarga egaligidir.

Tarjima nazariyasi va tarjimashunoslik sohasidagi mutaxassis V.N Komissarov terminlarni fan, texnikaning malum bir sohasidagi obektlarni aniq izohlash, nomlashda foydalanadigan soz va iboralardir. Budan keltirib chiqarish mukinki, termin- bu malum maqsadda ilmiy va texnikaviy sohalarda qollaydigan tushunchalarni aniqlik va tiniqlikda ifodalaydigan soz va ibora deyish maqsadga muvogiq boladi.

Terminlar albatta aniqlikda ishlaydi va har doim bir manoni bildiradi. Toliqroq tushunishimiz uchun S.V. Grinev- Grinevich tomonida keltirilgan tarif va tasnifga qarasaq, tasniflash uchun asos bu termin, atamalarning belgilaridir: mazmunli, manoli, funksional, rasmiy.

Matnlarda terminlarning qollanilishini tahlilini korsak ular yuqori, orta va past chaslotali turlariga qarab farqlanadi. Terminologik lugatlarni boshqa tillarga ogirishda yuzaga keladigan mammolarni taniqli olimlar: J.P Sharob, va J. Dalbernet, Ya.I Retsker, V.N Komissarov tomonidan ancha kop izlanilgan. J.P Vinet va J, Dalbernet atamalarni tarjima qilishda 2usulni keltirib otadi. Bular togridan-togri tarjima hamda bilvosita tarjimalar. Bu olimalrning fikricha togridan- togri tarjima izma-iz, sozma-soz, sinxron tarjimalar, bilvosita tarjima esa togridan-togri tarjima qilib bolmas holatlarda qollaniladigan tarjimon ekvivalentlik, transpozitsiya, mosma –mos keltirish usullaridan foydalangan holda matnlarni boshqa tillarga tarjima qila olishdir.

S.I Simanovskiylar orqali termin sozlarning asos katta qismi bu iboralardan tashkil topganligini aniqladi. Shuningdek, matnlarda terminologik tushunchalarni ishlatishda qisqartma usullarini keng qollaydi.

XULOSA:

Shunday qilib otkazilgan tahlillar, tajribalarga kora terminlarni boshqa tillarga ogirishda asosiy muammolari omonimiya, polisemiya, sinonimiya hamda antanomiya kabi hodisalarning borligi haqida xulosaga kelishimiz mumkin boladi. Chet tili akademik fan nazaridan qaraydigan bolsak , juda ham oziga xos

hisoblanadi. Bu shunchaki fan emas, balki hamma fanlar, va odamlarning imlli, bilimli bolish sohalar bilan uzviy boglangandir. Sababi tillarsiz bilim,aql mavjud bolmaydi. Shunday qilib, til ogranish va bilish insonning shaxsiy, umumiy intellektual va barcha madaniyatiga ham katta tasir qilib, bu yolda albaata psixologiyaning ornini takidlash joiz boladi. Xulosalarimizga kelsak yana bir bor, ingliz tilidagi psixologik terminlarni ozbek tiliga ogirish bir nechta sabablarga kora biroz dolzarb.

< Har qanday tilda qollanadigan terminlarning tizimi osha tildagi suhbatlashaydigan shaxslar uchun olamning lisoniy tasvirini tushirishda qatnashadi. Ingliz tili psixologiya terminlari ingliz aholisining faoliyati , ruhiyat jarayonlari, holat- hodisalari, hislari olamini aks eritishdagi lisoniy tasvirlarini namoyon etadi. Shunday ekan, ozbek tili psixologik atamalar ham insonlarning faoliyat, ruhiyat olamiga oz aksini korsatib lisoniy tasvirini namoyon qiladigan tizimini ifodalaydi.

< Malum bir istalgan xalq PSIXOLOGIIYAsi (misol qilib ingliz va ozbek) va bu psixollogik faoliyat tizimiga kiruvchi terminlar osha xalqlar madaniyati, goyaviy, mafkuraviy bazasi, faoliyati qanday korinishga egaligi va xalqlarning tafakkuriining jarayon va xususiyatlari haqida malumotlar beradi. Bizning psixologik terminlarning ingliz tili va ozbek tilidagi chogishtirma tadqiqotlarimiz shulardan iborat edi.

REFERENCES:

- 1.jerlygina A,V Ona va chet tillarida erkin ogzaki birlashmalardagi farqlar// A.V Jerlygina //psixologiya va psixotexnika.-2010-n9-c.
2. Komochkina E.A Nolingvistik unversitetda chet tillarini oqitish: tarix va zamonaviylik// E.A Komochkin-2014- n7.
3. Medjidova K.O Motivatsiya ilmiy tadqiqot predmeti sifatida// K.O Mejidova – 2012- n4
- 4.Rivlina A.A. ingliz tilining glaballashuv va ommaviy rus- ingliz ikki tilliligining shakllanishi// A.A Rivlina // cherepovets davlat unversiteti axborotnomasi.- 2014. N 4.
5. Rudenko YU. S. Oliy talimda kompetensiyaga joriy etishni joriy etish muammolari togrisida/.
6. Khodjaeva. N. B. (2021).
Premchand's vardaana in Uzbekistan: translation issues of some cultural specific words. Theoretical and applied science.
- 7.Yoldoshev J. G , Usmonov S.A. PT asoslari/ T: Oqituvchi. 2004.
- 8.<https://www.vocabulary.com>